

Ярмак М.Р.

ВИЗНАЧЕННЯ СТАДІЇ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА

Здійснено порівняльний аналіз показників, які використовуються для ідентифікації стадії життєвого циклу підприємства та розроблено методичний підхід до визначення стадії життєвого циклу сільськогосподарського підприємства на основі агрегованого індикатора динаміки, який узагальнює темпи зростання обсягу продажів, середньорічних активів, площі сільськогосподарських угідь, витрат на оплату праці персоналу. Це надасть можливість відслідкувати зміни найбільш суттєвих характеристик сільськогосподарського підприємства в процесі його руху по кривій життєвого циклу: ринкової активності, масштабів діяльності, політики управління персоналом, а також врахувати особливості діяльності підприємств аграрної сфери.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, розвиток, стадія життєвого циклу, агрегований індикатор динаміки.

Постановка проблеми. Теорія життєвого циклу фірми є частиною еволюційної теорії, що розглядає економічні системи у контексті постійних змін та пояснює перебіг економічних процесів принципами еволюції. При такому підході управління організацією орієнтується на її самозбереження, що є притаманним системам біологічної природи. У сучасних економічних умовах для вітчизняних сільськогосподарських підприємств питання забезпечення життєздатності є ключовими, враховуючи необхідність конкурувати на зовнішніх і внутрішніх ринках, а також деякі негативні тенденції минулого року: у 2015 р. темпи сільськогосподарського виробництва скоротилися порівняно з 2014 р. на 7%, натомість індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції склав 150,9%, а рівень рентабельності продукції тваринництва, зокрема м'яса, був від'ємним [1].

Це актуалізує використання положень теорії життєвого циклу в управлінні діяльністю сільськогосподарських підприємств. Знання стадії розвитку підприємства дозволить встановити, наскільки обрана стратегія, методи та інструменти управління відповідають особливостям цієї стадії, виявити притаманні певним стадіям життєвого циклу проблеми, визначити критичні точки, в яких зростає рівень ризику, розробити заходи для уникнення порушення стійкого функціонування та запобігти переходу до стадії спаду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За 50 років існування теорії життєвого циклу організації створено значну кількість наукових

підходів до визначення кількості стадій, їх характеристик, ідентифікації місця організації на кривій життєвого циклу. Ці питання розкрито у працях таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як Дж. Аароні, І. Адізес, З. Брюс, Т. Васильєва, Д. Гао, Л. Горшкова, Л. Грейнер, Н. Гусєва, В. Дікінсон, Дж. Ентоні, Я. Зіпенг, І. Івашковська, Р. Казаньян, К. Камерон, С. Каррагер, С. Корягіна, Р. Куїнн, Д. Лестер, Г. Ліппіт, В. Льюїс, О. Матюшенко, О. Мілінчук, Д. Міллер, Т. Мітчелл, С. Назаренко, Дж. Парнелл, В. Поплавська, К. Рамеш, А. Рут, Ч. Саммер, Б. Скотт, К. Сміт, К. Дж. Уотсон, Е. Фламхольц, Х. Фолк, П. Фрізен, С. Хенкс, Г. Чандлер, Н. Черчілль, О. Шамрай, Г. Широкова, У. Шмідт, Ч. Ян, Д. Янгель, Е. Янсен та ін. При цьому значна кількість досліджень [2–16] спрямована переважно на теоретичне обґрунтування кількості та змісту стадій життєвого циклу, а також економічних і організаційних проблем, що виникають на кожній з них. Емпіричну перевірку побудованих моделей здійснено у працях [17–30].

Не дивлячись на важливість концепції життєвого циклу, багато проблем виникає у її розумінні та застосуванні: 1) немає єдності думок щодо розмежування стадій життєвого циклу, що призводить до значних відмінностей у моделях життєвого циклу та кількості його стадій; 2) відсутня усталена методологія ідентифікації стадій життєвого циклу; 3) немає консенсусу у визначенні індикаторів стадій життєвого циклу; 4) постає питання про вибір моделі життєвого циклу, яка б найкраще відображала еволюцію та розвиток підприємства; 5) залишається нез'ясованим, чи усі підприємства незалежно від сфери їх діяльності проходять одні й ті самі стадії життєвого циклу; 6) відсутні концептуальні положення та емпіричні розробки щодо визначення стадій життєвого циклу

© Ярмак Марина Русланівна, здобувач, Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва, Харків, тел.: +38(099)6664240, e-mail: mari070790@gmail.com

сільськогосподарських підприємств.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розроблення моделі життєвого циклу сільськогосподарського підприємства та обґрунтування індикаторів стадій його життєвого циклу. Для досягнення мети поставлено такі завдання: 1) здійснити порівняльний аналіз складу показників, які використовуються для ідентифікації стадії життєвого циклу підприємства; 2) запропонувати методичний підхід до визначення стадії життєвого циклу сільськогосподарського підприємства.

Опис основного матеріалу дослідження. Стадії життєвого циклу підприємства є послідовними етапами його функціонування та розвитку або, як зазначено в [11, с. 128], є

періодами його життєдіяльності в рамках однотипних ціннісних установок. Залежно від деталізації стадій життєвого циклу їхня кількість значно відрізняється у існуючих моделях, проте майже усі з них можна представити у вигляді таких стадій: становлення (формування), зростання (розширення), зрілість (стабілізація), спад (старіння), що відповідає фазам розвитку підприємства.

Важливим питанням при визначенні стадії життєвого циклу підприємства є формування переліку показників, за якими можна відокремити одну стадію від іншої. Найбільш часто використовувані показники узагальнено у табл. 1.

Таблиця 1

Показники, які використовуються для визначення стадії життєвого циклу підприємства*

Автор	розмір (чисельність персоналу)	вік	пріоритети менеджменту	формалізація	організаційна структура	стратегічні цілі	динаміка продажів	темпи зростання бізнесу	показники фінансового стану	частка ринку	грошові потоки	прибуток, прибутковість	інвестиції у основний капітал
1	2	3	4	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Г. Ліппіт та У. Шмідт (1967) [8]		+	+	+	+								
Л. Грейнер (1972) [6]	+	+	+		+								
Н. Черчілль, В. Льюїс (1983) [3]	+	+	+	+	+	+							
Р. Куїнн, К. Камерон (1983) [24]	+	+		+	+								
Д. Міллер, П. Фрізен (1984) [23]		+	+		+	+	+						
К. Сміт та ін. (1985) [9]	+	+	+		+		+	+					
Е. Фламхольц (1986) [4]	+	+	+	+	+	+		+					
І. Адізес (1988) [2]	+	+		+	+			+					
Р. Казаньян (1988) [7]	+	+		+	+			+					
Дж. Ентоні, К. Рамеш (1992) [18]		+					+						
С. Хенкс та ін. (1993) [21]	+	+		+	+		+						
Д. Лестер та ін. (2003) [22]	+	+	+		+								
С. Корягіна (2004) [28]									+				
Дж. Аароні, Х. Фолк, Н. Іегуда (2006) [17]		+					+		+				+
Г. Широкова та ін. (2006) [30]	+	+		+									
І. Івашковська, Д. Янгель (2007) [13]							+			+	+	+	
В. Дікінсон (2008) [19]											+		
Я. Зіпенг, Ч. Ян (2009) [26]		+					+						+
Д. Гао, Р. Алас (2010) [20]	+	+			+		+	+					
О. Шамрай та ін. (2010) [27]		+	+				+						
Ю. Іванов (2011) [12]								+				+	
Н. Гусєва (2012) [11]	+						+			+		+	
О. Мілінчук (2012) [29]									+			+	
Н. Розанова, А. Катайкова (2012) [16]							+		+		+	+	
О. Матюшенко (2013) [14]				+	+	+			+				
Н.Верхоглядова, Ю. Примуш (2013) [10]												+	

Продовження табл. 1

1	2	3	4	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Л. Горшкова та ін. (2014) [5]		+			+	+	+			+			
С. Назаренко (2014) [15]							+		+		+	+	
Т. Васильєва, І. Чмутова (2015) [25]							+	+		+			
Усього	12	18	9	9	14	4	14	7	6	4	4	7	2

* Узагальнено на основі [2–30]

Як видно з таблиці, найбільш популярним ідентифікатором стадії життєвого циклу підприємства є його вік (період функціонування). Проте тривале існування підприємства на ринку ще не означає, що воно знаходиться на певній стадії, наприклад на стадії зрілості, оскільки по-перше, підприємство завдяки ефективному управлінню могло довго перебувати на стадії зростання, а по-друге, воно могло розпочати новий життєвий цикл. Крім того, у кожного підприємства може бути власна швидкість зміни стадій життєвого циклу.

Щодо розміру підприємства, який вимірюється дослідниками через чисельність персоналу, дійсно, цей показник відображає масштаби діяльності, проте сама кількість працюючих не може бути критерієм віднесення підприємства до певної стадії. Це можна продемонструвати на прикладі малих підприємств, на яких працює невелика кількість персоналу, і згідно з цим критерієм, вони ніколи не могли б знаходитися на стадії зрілості (вважається, що зрілі організації характеризуються значним розміром).

Досить часто для ідентифікації життєвого циклу організації використовуються якісні характеристики, зокрема ті, що відносяться до сфери менеджменту. До них належать тип організаційної структури, ступінь формалізації процесів, пріоритети менеджменту. Безумовно, існує зв'язок між розвитком підприємства та трансформацією його системи управління, проте один і той самий тип організаційної структури може використовуватися на різних стадіях життєвого циклу підприємства. Пріоритети менеджменту залежать не лише від об'єктивних, а й від суб'єктивних параметрів, наприклад кваліфікованості управлінського персоналу, його вміння правильно оцінювати внутрішнє і зовнішнє середовище з метою прийняття рішень. Дискусійною також є доцільність використання таких характеристик управлінської системи, як лідерство, культура [24], пріоритети різних груп зацікавлених сторін; наявність криз та конфліктів [8], система заохочення менеджерів [6], залученість власників до управління бізнесом [3], система мотивації, централізація, взаємодія топ-менеджерів [9], основні проблеми менеджменту [2, 7], якості лідера [2, 4], стиль

прийняття рішень [23], стратегічні цілі [3, 4, 5, 23], організаційна культура, управління персоналом [5] через складність формалізації цих характеристик.

Слід зазначити, що більшість дослідників орієнтується на кількісні показники при визначенні стадії життєвого циклу підприємства, зокрема динаміку продажів, темпи зростання бізнесу, ринкову частку, грошові потоки, показники фінансового стану, прибутковості. Не заперечуючи важливості цих показників, зауважимо про деякі обмеження щодо їх використання у якості індикаторів стадії життєвого циклу сільськогосподарського підприємства. Так, показник ринкової частки можна розрахувати тільки за умов вірного визначення обсягу ринку. До того ж в Україні разом з великими аграрними підприємствами функціонує значна кількість виробників сільськогосподарської продукції, які не займають суттєвої ринкової частки, проте динамічно розвиваються та зростають. Отже, слід враховувати не абсолютну величину ринку, який вони займають, а динаміку ринкової активності, що може бути виражено показником зростання обсягу продажів.

Останнім часом популярності набув такий індикатор стадії життєвого циклу підприємства, як грошовий потік від різних видів діяльності [13, 15, 16, 19]. При цьому вважається, що знак грошових потоків (+ або –) визначається особливостями поведінки підприємства залежно від стадії життєвого циклу. Проте у реальних умовах різні підприємства не можуть діяти з однаковою операційною, інвестиційною та фінансовою активністю, тому прийняття до уваги лише знаку грошового потоку при визначенні стадії життєвого циклу сільськогосподарського підприємства не вважається за доцільне. Втім динаміка чистого грошового потоку може бути додатковим індикатором стадії життєвого циклу підприємства.

Багато дослідників при визначенні стадії життєвого циклу підприємства розраховують різні фінансові показники [10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 26, 27, 28, 29], при цьому деякі з них не відображають динаміку розвитку підприємства. Так, фінансові ризики можуть

бути присутніми на різних стадіях життєвого циклу, до того ж їх досить складно виміряти кількісно. Такі специфічні показники, як відношення інвестицій в основний капітал до ринкової вартості акцій та вартості довгострокового боргу, річний рівень дивідендних виплат недоцільно використовувати у вітчизняних реаліях, оскільки не усі сільськогосподарські підприємства організовані у формі акціонерних товариств, отже не сплачують дивідендів. У підходах [14, 28] показники фінансового стану є основою визначення стадії життєвого циклу підприємства. Проте не зовсім зрозуміло, чим аналіз цих показників відрізняється від традиційного фінансового аналізу. Крім того, фінансові кризи можуть виникати на різних стадіях життєвого циклу підприємства, що відобразиться на значеннях показників і призведе до невірної визначення поточної стадії. Слід погодитися з виділенням показників прибутковості як індикаторів стадії життєвого циклу підприємства. Однак, враховуючи специфіку сільськогосподарських підприємств, на діяльність яких природні умови справляють більший вплив, ніж на діяльність підприємств інших економічних сфер, і можуть викликати втрату або зменшення прибутку (що ще не означає припинення або сповільнення розвитку підприємства та може бути тимчасовим явищем), показники прибутковості пропонується використовувати як допоміжний критерій для визначення стадії життєвого циклу.

При виборі показників для ідентифікації стадії життєвого циклу слід враховувати, що рух підприємства по кривій життєвого циклу відображає його розвиток. Оскільки розвиток є динамічним процесом, то і показники для визначення стадії життєвого циклу також повинні відображати динаміку. У цьому контексті погоджуємося з точкою зору, висловленою у роботі [12], де відзначається, що економічний аналіз підприємства на стадіях його життєвого циклу має описувати динаміку стану підприємства у часі. Тобто лише зміна економічного показника у часі показує, на якій стадії розвитку знаходиться підприємство.

Також постає питання про застосування кількісних і якісних показників для визначення стадії життєвого циклу підприємства. У значній кількості підходів використовується їх поєднання [2, 4, 5, 7, 9, 11, 14, 17, 18, 20, 21, 23, 26, 27], при цьому якісні показники відображають в основному стан системи менеджменту – формалізацію процесів, організаційну структуру, стратегію, для оцінки яких необхідно використовувати експертні

оцінки, що знижує інформаційну доступність таких показників і вимагає значних витрат часу на їх збір та оброблення. Тому підтримуємо позицію учених [25] щодо доцільності використання кількісних індикаторів стадій життєвого циклу організації, які відображають такі аспекти її діяльності у часі: ринкову активність, масштаби діяльності, кадрову політику.

Зміну ринкової активності сільськогосподарського підприємства можна виміряти через розрахунок темпу зростання обсягу продажів, оскільки факт продажу продукції свідчить про наявність попиту на неї з боку споживачів. Зважаючи на те, що у даному дослідженні визначення стадії життєвого циклу здійснювалося на прикладі сільськогосподарських підприємств, які спеціалізуються на вирощуванні зернових культур, та для врахування специфіки саме аграрних підприємств пропонується динаміку масштабів їх діяльності визначати за темпом зростання площі сільськогосподарських угідь у поєднанні із показником темпу зростання середньорічних активів. Як індикатор збільшення розміру підприємства та змін у його кадровій політиці ученими часто використовується темп зростання середньорічної чисельності персоналу (про що було зазначено вище). Проте незначне зменшення кількості працюючих може бути викликане не скороченням обсягів діяльності підприємства та переходом на спадну стадію розвитку, а наприклад, застосуванням більш високотехнологічного автоматизованого обладнання, що може сприяти певному вивільненню персоналу. Тому у якості індикатора стадії життєвого циклу сільськогосподарського підприємства будемо використовувати темп зростання витрат на оплату праці.

Розрахунок індикаторів стадії життєвого циклу здійснено на прикладі 10 вітчизняних сільськогосподарських підприємств: ПАТ «Агрофірма «8 Березня», ПрАТ «Агрофірма ім. Г.С. Сковороди», ПАТ «Ульяновське», ПАТ «Каплинцівське», ПАТ «Велика Круча», ПАТ «Конотопагропостач», ПАТ «Агрофірма «Гюнівська», ПрАТ «Петромихайлівське», ПАТ «Дружба», ПрАТ «Єлизаветівське», які розташовані у Запорізькій, Полтавській, Харківській та Сумській областях, спеціалізуються на вирощуванні зернових культур та мають спільні ринки збуту. Для узагальнення окремих індикаторів та отримання агрегованого індикатора стадії життєвого циклу сільськогосподарського підприємства

розраховано середній темп зростання за значеннями якого визначено стадії життєвого формулою середньої геометричної, за циклу досліджених підприємств (табл. 2).

Таблиця 2

Визначення стадії життєвого циклу досліджених підприємств за агрегованим індикатором динаміки (АІД)*

Підприємство	2012 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.	
	АІД, %	Стадія ЖЦ	АІД, %	Стадія ЖЦ	АІД, %	Стадія ЖЦ	АІД, %	Стадія ЖЦ
ПАТ «Агрофірма «8 Березня»	115,5	зрілість	95,3	спад	105,2	зрілість	115,1	зрілість
ПрАТ «Агрофірма ім. Г.С. Сковороди»	118,7	зрілість	106,2	зрілість	112,8	зрілість	136,9	зростання
ПАТ «Ульяновське»	110,4	зрілість	119,8	зрілість	120,7	зростання	145,3	зростання
ПАТ «Каплинцівське»	167,6	зростання	124,9	зростання	139,2	зростання	144,3	зростання
ПАТ «Велика Круча»	84,9	спад	101,8	зрілість	100,5	зрілість	137,7	зростання
ПАТ «Конотопагропостач»	115,4	зрілість	96,0	спад	108,5	зрілість	160,4	зростання
ПАТ «Агрофірма «Гюнівська»	122,6	зрілість	87,4	спад	135,7	зростання	136,7	зростання
ПрАТ «Петромихайлівське»	107,0	зрілість	109,6	зрілість	107,1	зрілість	118,3	зрілість
ПАТ «Дружба»	80,5	спад	114,4	зрілість	105,3	зрілість	139,6	зростання
ПрАТ «Єлизаветівське»	108,5	зрілість	79,5	спад	121,1	зростання	115,8	зрілість

* Складено автором на основі власних розрахунків

При цьому розмежування стадій життєвого циклу сільськогосподарського підприємства здійснено відповідно до економічних особливостей кожної з них: стадія спаду має місце, коли діяльність скорочується, темпи розвитку не досягають 100%; стадія зрілості – за умов помірного зростання показників-індикаторів (від 100% до 120%); стадія зростання – коли відбувається прискорене зростання показників (> 120%). На стадії становлення зазвичай перебувають підприємства, які нещодавно розпочали свою діяльність. Серед досліджених сільськогосподарських підприємств, усі з яких засновані пізніше 2002 р., жодне не знаходиться на стадії становлення.

Як видно з табл. 2, усі досліджені підприємства у 2015 р. знаходилися на «успішних» стадіях життєвого циклу, при цьому більша їх частина (ПрАТ «Агрофірма ім. Г.С. Сковороди», ПАТ «Ульяновське», ПАТ «Каплинцівське», ПАТ «Велика Круча», ПАТ «Конотопагропостач», ПАТ «Агрофірма «Гюнівська», ПАТ «Дружба») перебувала на стадії зростання, інші (ПАТ «Агрофірма «8 Березня», ПрАТ «Петромихайлівське», ПрАТ «Єлизаветівське») – на стадії зрілості.

Відстежуючи траєкторію руху досліджених підприємств по кривій життєвого циклу, слід зазначити наступне. ПАТ «Агрофірма

«8 Березня» у 2012 р. знаходилося на стадії зрілості, у 2013 р. перейшло на стадію спаду. Це відбулося через зниження обсягу продажів (на 17%) та середньорічних активів (на 2,1%). Слід зауважити, що зменшення обсягу продажів мало місце у 2013 р. і у інших підприємств. Так, у ПрАТ «Агрофірма ім. Г.С. Сковороди» воно склало 14%, проте завдяки підтриманню темпів зростання активів та витрат на оплату праці воно не потрапило на стадію спаду і залишилося на стадії зрілості. Те ж саме можна спостерігати і у ПАТ «Велика Круча». У ПАТ «Каплинцівське» у 2013 р. теж відбулося значне зниження обсягу продажів (на 44,9%), разом із цим за рахунок нарощення активів і витрат на оплату праці це підприємство змогло утриматися на стадії зростання. На відміну від цих підприємств, ПАТ «Конотопагропостач» не вдалося зберегти існуючі позитивні тенденції, і у 2013 р., через зниження середньорічного обсягу активів на 14,5% та витрат на оплату праці на 4,9% воно опинилося на стадії спаду. ПАТ «Агрофірма «Гюнівська» у 2013 р. значно скоротило обсяги продажів (на 50,4%) і теж перейшло на стадію спаду. Подібна динаміка була характерною і для ПрАТ «Єлизаветівське».

У 2014 р. досліджені підприємства покращили свої позиції: зі стадії спаду на стадію зрілості перемістилися ПАТ «Агрофірма «8 Березня» та

ПАТ «Конотопагропостач», а ПАТ «Агрофірма «Гюнівська» і ПрАТ «Єлизаветівське» ще більше сконцентрували зусилля і перейшли зі стадії спаду на стадію зростання, демонструючи високі темпи розвитку передусім за рахунок збільшення обсягу продажів (на 144,9% та на 124,2% відповідно). На стадії зрілості протягом 2013–2014 рр. залишалися ПрАТ «Агрофірма ім. Г.С. Сковороди», ПАТ «Велика Круча», ПрАТ «Петромихайлівське», ПАТ «Дружба».

У 2015 р. зі стадії зрілості до стадії зростання перейшло ПрАТ «Агрофірма ім. Г.С. Сковороди», ПАТ «Велика Круча», ПАТ «Конотопагропостач», ПАТ «Дружба»; протилежна тенденція була характерною для ПрАТ «Єлизаветівське».

Якщо аналізувати рух підприємств по стадіях життєвого циклу протягом чотирьох років, слід у цілому відмітити позитивну динаміку. Два підприємства протягом усього періоду залишалися на тих самих стадіях: ПрАТ «Петромихайлівське» на стадії зрілості, ПАТ «Каплицівське» – зростання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження надало можливість зробити наступні висновки:

1. Порівняльний аналіз складу показників-

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Adizes I. Corporate Lifecycles: how and why corporations grow and die and what to do about it / I. Adizes. – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice Hall, 1988. – 361 p.
3. Churchill N.C. The five stages of small business growth / N.C. Churchill, V.L. Lewis // Harvard Business Review. – 1983. – Vol. 61. – № 3. – P. 30–50.
4. Flamholtz E.G. Managing the Transition from an Entrepreneurship to a Professionally Managed Firm / E.G. Flamholtz. – San Francisco : Jossey-Bass, 1986. – 231 p.
5. Gorshkova L.A. Ensuring adaptability of a company using life cycle theory / L.A. Gorshkova, Y.V. Trifonov, V.A. Poplavskaya // Life Science Journal. – 2014. – Vol. 11. – N10. – pp.705–708.
6. Greiner L.E. Evolution and Revolution as Organization Grow / L.E. Greiner // Harvard Business Review. – 1972. – July – August. – P. 37–48.
7. Kazanjian R. K. Relation of dominant problems to stages of growth in technology based new ventures / R. K. Kazanjian // Academy of Management Journal. – 1988. – Vol. 31. – № 2. – P. 257–279.
8. Lippitt G. L. Crisis in a developing organization / G. L. Lippitt, W. A. Schmidt // Harvard Business Review. – 1967. – Vol. 45. – № 6. – P. 102–112.
9. Smith K. G. Top level management priorities in different stages of the organization life-cycle / K. G. Smith, T. R. Mitchell, C. E. Summer // Academy of Management Journal. – 1985. – Vol. 28. – № 4. – P. 799–820.
10. Верхоглядова Н. І. Алгоритм стабілізації життєвого циклу будівельних підприємств / Н. І. Верхоглядова, Ю. С. Примуш // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2013. – Вип. 1. – Т. 18. – С. 42–49.
11. Гусева Н. В. Совершенствование методики диагностики этапов жизненного цикла предприятия / Н.В. Гусева // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. – № 24 (278). – С. 128–134.
12. Иванов Ю. Жизненный цикл организации [Электронный ресурс] / Ю. Иванов // Управляем предприятием: электронный журнал, 2011. – № 10. – Режим доступа : <http://consulting.1c.ru/ejournalPdfs/Ivanov.pdf>.
13. Ивашковская И. В. Жизненный цикл организации и агрегированный показатель роста / И.В. Ивашковская, Д.О. Янгель // Корпоративные финансы. – 2007. – № 4. – С. 97–110.
14. Матюшенко О. В. Методичний підхід до визначення фінансово-господарського стану підприємства / О. В. Матюшенко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 11. – С. 383–390.
15. Назаренко С. С. Методический подход к определению стадии жизненного цикла компании /

індикаторів стадії життєвого циклу підприємства продемонстрував наявність обмежень застосування якісних показників, що характеризують не розвиток підприємства, а розвиток його системи управління, а також таких кількісних показників, як вік і розмір підприємства, показників фінансового стану та грошових потоків.

2. Розроблений методичний підхід до визначення стадії життєвого циклу сільськогосподарського підприємства побудований на використанні агрегованого індикатора динаміки, який узагальнює темпи зростання обсягу продажів, середньорічних активів, площі сільськогосподарських угідь, витрат на оплату праці персоналу, що дає можливість відслідкувати зміни найбільш суттєвих характеристик підприємства в процесі його руху по кривій життєвого циклу: ринкової активності, масштабів діяльності, політики управління персоналом, а також врахувати особливості діяльності підприємств аграрної сфери.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розроблення конкурентної стратегії сільськогосподарського підприємства з урахуванням стадії його життєвого циклу.

С.С. Назаренко // Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. – 2014. – № 3–1. – С. 82–87.

16. Розанова Н. М. Использование концепции жизненного цикла в экономическом анализе фирмы / Н.М. Розанова, А.А. Катайкова // Пространство экономики. – 2012. – № 3. – С. 8–21.

17. Aharony J. Corporate Life Cycle and the Value Relevance of Cash Flow versus Accrual Financial Information [Electronic resource] / J. Aharony, H. Falk, N. Yehuda. – Working Paper, 2006. – 34 p. – Mode of access: www.bus.brocku.ca/Faculty/Documents/Corporate-Life-Cycle. Pdf.

18. Anthony J. Association between Accounting Performance Measures and Stock Prices: A Test of the Life Cycle Hypothesis / J. Anthony, K. Ramesh // Journal of Accounting and Economics. – 1992. – Vol. 15. – Issues 2–3 (June–September). – pp. 203–227.

19. Dickinson V. Cash Flow Patterns as a Proxy for Firm Life Cycle (2008) / V. Dickinson [Electronic resource]. – Mode of access : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1268509&download=yes

20. Gao J. The impact of crisis on enterprise life-cycle / J. Gao, R. Alas // Problems and Perspectives in Management. – 2010. – Vol. 8. – Issue 2. – P. 9–20.

21. Hanks S.H. Tightening the life cycle construct : A taxonomic study of growth stage configurations in high technology organizations / S.H. Hanks, C.J. Watson, E. Jansen, G.N. Chandler // Entrepreneurship Theory and Practice. – 1993. – Vol.18. – № 2. – P. 5–30.

22. Lester D. L. Organizational Life Cycle : A Five-Stage Empirical Scale / D. L. Lester, J. A. Parnell, S. Carraher // The International of Organizational Analysis. – 2003. –Vol. 11. – № 4. – P. 339–354.

23. Miller D. A. Longitudinal Study of Corporate Life Cycles / D. Miller, P. H. Friesen // Management Science. – 1984. – Vol. 30. – № 10. – P. 1161–1183.

24. Quinn R. E. Organization life-cycles and shifting criteria of effectiveness : some preliminary evidence / R. E. Quinn, K. Cameron // Management Science. – 1983. – Vol. 29. – № 1. – P. 33–51.

25. Vasyliieva T. A. Empirical model of bank life cycle / T.A. Vasyliieva, I.M. Chmutova // Actual Problems of Economics. – 2015. – №10 (172) – С.352–361.

26. Zhipeng Y. A. New Methodology of Measuring Firm Life-Cycle Stages / Y. Zhipeng, Zh. Yan // International Journal of Economic Perspectives, 2009 [Electronic resource]. – Mode of access : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=893826.

27. Жизненный цикл малого предприятия / Под общ. ред. А.А. Шамрая – М. : Фонд «Либеральная миссия», 2010. – 244 с.

28. Корягіна С. В. Економічна оцінка та планування життєвого циклу розвитку підприємства: дис.. канд. екон. наук: спец. 08. 06. 01 / Корягіна Софія Василівна. – Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2004. – 201 с.

29. Мілінчук О. В. Методичні аспекти визначення стадії життєвого циклу організації / О. В. Мілінчук // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 4 (16). – С. 90–100.

30. Широкова Г. В. Особенности формирования жизненных циклов российских компаний (эмпирический анализ) / Г. В. Широкова, И. С. Меркурьева, О. Ю. Серова // Российский журнал менеджмента. – 2006. – Т. 4. – № 3. – С. 3–26.

REFERENCES

1. Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktsii silskoho hospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Basic economic indicators of agricultural production in agricultural enterprises]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>

2. Adizes I. (1988). Corporate Lifecycles: how and why corporations grow and die and what to do about it. N.J. : Prentice Hall.

3. Churchill N.C. & Lewis N.C. (1983). The five stages of small business growth. Harvard Business Review, Vol. 61, 3, 30–50.

4. Flamholtz E.G. (1986). Managing the Transition from an Entrepreneurship to a Professionally Managed Firm. San Francisco : Jossey-Bass.

5. Gorshkova L.A., Trifonov Y.V. & Poplavskaya V.A. (2014). Ensuring adaptability of a company using life cycle theory. Life Science Journal, Vol.11, 10, 705–708.

6. Greiner L.E. (1972). Evolution and Revolution as Organization Growth. Harvard Business Review, July – August, 37–48.

7. Kazanjian R. K. (1988). Relation of dominant problems to stages of growth in technology based new ventures. Academy of Management Journal, Vol. 31, 2, 257–279.

8. Lippitt G. L. & Schmidt W. A. (1967). Crisis in a developing organization. Harvard Business Review, Vol. 45, 6, 102–112.

9. Smith K. G., Mitchell T. R. & Summer C. E. (1985). Top level management priorities in different stages of the organization life-cycle. Academy of Management Journal, Vol.28, 4, 799–820.

10. Verkhohliadova N. I. & Prymush Yu. S. (2013). Alhorytm stabilizatsii zhyttievoho tsykladu budivelnnykh pidpriemstv [Algorithm of life cycle stabilization on construction enterprises]. Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova. – Gerald ONU named by I.I. Mechnykov, Vyp. 1, Vol 18, 42–49 [in Ukrainian].

11. Guseva N. V. (2012). Sovershenstvovanie metodiki diagnostiki etapov zhiznennogo tsykla predpriiatiia

[Improved diagnostic method of the enterprise life cycle stages]. Vestnik Cheliabinskogo gosudarstvennogo universiteta. – Herald of the Chelyabinsk State University, 24 (278), 128–134[in Russian].

12. Ivanov Iu.(2011). Zhiznennyi tsikl organizatsii [The life cycle of organization]. Upravliaem predpriatiem: elektronnyi zhurnal. – Manage the enterprise: electronic journal, 10. Retrieved from <http://consulting.1c.ru/ejournalPdfs/Ivanov.pdf> [in Russian].

13. Ivashkovskaia I. V. & Iangel' D.O. (2007). Zhiznennyi tsikl organizatsii i agregirovannyi pokazatel' rosta [The life cycle of organization and aggregate growth indicator]. Korporativnye finansy. – Corporate Finance, 4, 97–110 [in Russian].

14. Matiushenko O. V. (2013). Metodychni pidkhid do vyznachennia finansovo-hospodarskoho stanu pidpriemstva [The methodical approach to determining the financial and economic state of the enterprise]. Biznes Inform. – Business Inform, 11, 383–390 [in Ukrainian].

15. Nazarenko S. S. (2014). Metodicheskii podhod k opredeleniiu stadii zhiznennogo tsikla kompanii [The methodical approach to determining the company life cycle stage]. Izvestiia TulGU. Ekonomicheskie i iuridicheskie nauki. – News TSU. Economic and juridical sciences, 3–1,82–87[in Russian].

16. Rozanova N. M. & Kataikova A.A. (2012). Ispol'zovanie kontseptsii zhiznennogo tsikla v ekonomicheskom analize firmy [Using a life cycle approach in economic analysis of the company]. Prostranstvo ekonomiki. – Economics space, 3, 8–21[in Russian].

17. Aharony J., Falk H. & Yehuda N. (2006). Corporate Life Cycle and the Value Relevance of Cash Flow versus Accrual Financial Information. Working Paper. Retrieved from: www.bus.brocku.ca/Faculty/Documents/Corporate-Life-Cycle.Pdf.

18. Anthony J. & Ramesh K. (1992). Association between Accounting Performance Measures and Stock Prices: A Test of the Life Cycle Hypothesis. Journal of Accounting and Economics, Vol. 15, Issues 2–3 (June–September), 203–227.

19. Dickinson V. (2008) Cash Flow Patterns as a Proxy for Firm Life Cycle. Working Paper. Retrieved from: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1268509&download=yes

20. Gao J. & Alas R.(2010). The impact of crisis on enterprise life-cycle. Problems and Perspectives in Management, Vol. 8, Issue 2, 9–20.

21. Hanks S.H., Watson C.J., Jansen E. & Chandler G.N. (1993). Tightening the life cycle construct : A taxonomic study of growth stage configurations in high technology organizations. Entrepreneurship Theory and Practice, Vol.18, 2, 5–30.

22. Lester D. L., Parnell J. A. & Carraher S. (2003). Organizational Life Cycle : A Five-Stage Empirical Scale. The International of Organizational Analysis, Vol. 11, 4, 339–354.

23. Miller D. A. & Friesen P. H. (1984). Longitudinal Study of Corporate Life Cycles. Management Science, Vol. 30, 10, 1161–1183.

24. Quinn R. E. & Cameron K. (1983). Organization life-cycles and shifting criteria of effectiveness : some preliminary evidence. Management Science, Vol. 29, 1, 33–51.

25. Vasylieva T. A. & Chmutova I.M. (2015). Empirical model of bank life cycle. Actual Problems of Economics, 10 (172), 352–361.

26. Zhipeng Y. A. & Yan Zh. (2009). New Methodology of Measuring Firm Life-Cycle Stages. International Journal of Economic Perspectives. Retrieved from: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=893826.

27. Zhiznennyi tsikl malogo predpriatiia [The life cycle of a small enterprise](2010). Pod obshch. red. A.A. Shamraia. Moscow : Fond «Liberal'naia missiia» [in Russian].

28. Koriahina S. V. (2004). Ekonomichna otsinka ta planuvannia zhyttievoho tsyклу rozvytku pidpriemstva [Economic evaluation and planning lifecycle of enterprise]. Working Paper. Lviv : Vyd-vo NU «Lvivska politekhnik» [in Ukrainian].

29. Milinchuk O. V. (2012). Metodychni aspekty vyznachennia stadii zhyttievoho tsyклу orhanizatsii [Methodological aspects of determining the life cycle stage] Visnyk Zaporizkoho natsionalnogo universytetu. – Herald of Zaporizhzhya National University, 4 (16), 90–100 [in Ukrainian].

30. Shirokova G. V., Merkur'eva I. S. & Serova O. Iu. (2006). Osobennosti formirovaniia zhiznennykh tsiklov rossiiskikh kompanii (empiricheskii analiz) [Features of the formation of life-cycles of Russian companies (empirical analysis)]. Rossiiskii zhurnal menedzhmenta. – Russian Journal of Management, Vol. 4, 3, 3–26 [in Russian].

Одержано 18.08.2016 р.